

Aki kétszer élt

Csengey Dénes és az angyal

Minél jobban belemerül az ember Csengey Dénes életművébe, annál inkább erősödik benne a meggyőződés, hogy az életrajzi vonal mellett, illetve leginkább felett, egy „nesztelen léptű angyal”¹ képében mindvégig ott lebeg egy párhuzamos világ lehetősége. A szerző lelkiismerete, alteregója, az emberi döntéshelyzetekben rejlő másik lehetőség? A külvilág zaja helyett egy belső hang? Önreflexív visszaigazolás? Vagy csak egy visszatérő álom, amelytől nem lehet szabadulni, ami felett nincs hatalma az embernek? Talán a felmentés, a megoldás, a változásba vetett remény? A diktatúra fojtogató cenzurális korlátaival kijátszó metaforikus egérút? A szerző másik énjé? Két világ, két nyelv, két élet?

Akárhogy is, Csengey Dénes mintha kétszer élt volna, vagy inkább duplán, saját magával párhuzamosan: ő és az angyal. Nem önmaga alternatívájaként, hanem a mondandóját más módon erősítő egzisztenciális létséma megmutató formájaként. Mintha sűrítetten élte volna meg a pillanatokat: az alanyi létezés két dimenziójában. Mintha nem is egy ember életét élte volna, hanem többet egyszerre. Mintha tisztában lett volna rövidre szabott életútjának korlátaival, ezért a megszólalás minden lehetséges formáját igyekezett volna többszörösen kihasználni.

Egy Kubik Annának szóló levelében olvashatjuk: „Négy-öt ember lakott bennem akkoriban. Egy, aki nyugodtan él a fiával és a feleségével. [...] Egy, aki a szabad hajdúk életét élte veszélyes vállalkozásokban, ragyogó fiatal arcokkal szemben is. [...] Egy, aki az ország legelső elméivel együtt tervez, miniszterekkel vív, nyugati riportereket fogad. Egy, aki a Balatonban lemerülve hallgatja a mindenség kagylózenéjét. Egy, aki lélegzetvisszafojtva vigyáz egy másodszor is anyává lett, törékeny gyermeklányra, aki a felesége. Egy, aki mint a vihar szaggatja ugyanezt a gyereklányt, odaüt kíméletlenül, ha megérzi a lélek esendőségét

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ (1971) író, tanár, szerkesztő, a Magyar Művészeti Akadémia Kutatóintézetének megbízott kutatója, a Pécsi Tudományegyetem doktorandusza (disszertációját Csengey Dénes munkásságából írja). Legutóbbi kötete: *Horizont* (Pro Pannonia Kiadó, 2019).

1 Csengey Dénes: *Szegényen, szabadon, szeretetben I.* = uő: *Mezítlábás szabadság*. Bp., 1990, Püski Kiadó, 197.

és meghátrálását. És egy, aki rossz kocsmákban könyökölve részegeknek prédikál vagy az asztalra borulva siratja megátkozott, hatfelé tépett életét.”² És egy, aki a mindennapok idegőrlő politikai csatározásain felülemelkedve, a lélek szilenciumában szemlélődő angyal képében igyekszik megoldást találni az ország problémáira.

S minthogy a nyelvnek létezik egy úgynevezett valóságteremtő aspektusa is, ilyen értelemben ez a párhuzamos megszólalás a maga módján történelem- és társadalomértelmezői szereppel is bír. Másként (is) láttat. Az intézményesült gondolkodási módokon túlra mutat.

„Jövőre elosztjuk Magyarországot. Ebben csendes kérlelhetlenséggel egyetértünk. Ez a haza a miénk. Szegénységben, szabadságban. Szeretetben? Nem árt, ha az osztozkodásig magunk között marasztaljuk az angyalt. Kisegíthet minket jó tanáccsal egy-egy szenvedélyes pillanatban. Sok lesz a teríték. Igen hosszadalmasak, igen átfűtöttek lesznek az imák. És nagyon kevés lesz, amin végül megosztozunk. Senki követelése nem fognak teljesülni. Látjuk előre, hogy senki nem fog igazán jóllakni. De azért nem fogunk rárohanni Magyarországra. Nem fogjuk szétmarcangolni. Ugye?”³

Csengey talán érezte, hogy nincs vesztegetni való ideje, hogy nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy ne próbáljon minden módon tanúbizonyságot tenni az általa felismerni vélt igazságról. Sokszorozni próbálta önmagát, de még így is kevésnek érezte, amit végezni tudott. Elpazarolt időként élte meg a politikai játszmákra fecsérelt éveket. Erre vonatkozóan nyilatkozta Keresztury Tibornak: „Ez a tíz év egyszer még nagyon fog hiányozni.”⁴ Nem csoda, ha – Mészáros Sándor egyetemi barátja szavaival élve – „Majdnem mindent egyszerre akar [...] Állandóan feltételes jövő időben él, csupa terv és készülődés, kollektív utópiák és alapítgatások, amikor minden megy szét.”⁵ Ehhez a véleményhez csatlakozott egyetemi tanára, az *Alföld* egykori rovatvezetője, Görömbei András is. „Rendhagyó egyéniség volt, nagy kihívásokat adott. [...] Örökké felsőfokon égett. Hihetetlen szellemi energiák, világmegváltó szándékok izzottak benne. Nem művelt, nem tájékozott, hanem rendkívül eszes, okos volt. [...] soha nem nyugodott, egy pillanatra sem csitult benne a világmegváltó láz. [...] kivételes egyéniség volt. Nem lehetett, s nem is kellett a szabvány mércékkel közeledni hozzá. Erős elméje rendkívüli teljesítményekre tette képessé.”⁶

Talán elsőre erősnek hat a párhuzam, de Csengey esetében – ugyan egészen más módon, mégis – a Csáth Géza életműből megismert létesszencia ön- és

2 Kubik Anna szavai [átirat] = *A kétségbeesés méltósága* [dokumentumfilm] 1998. Rendező: Erdélyi János, Matkócsik András. 38:18–39:30.

3 Csengey: *Szegényen...* i. m. 201.

4 Jelen idejűvé tenni a történelmet. Keresztury Tibor beszélgetése Csengey Dénessel = *Alföld*, 1989, 40. évf., 5. sz., 35.

5 Mészáros Sándor: És senki sem hal meg önmagának. Csengey Dénes halálára = *Alföld*, 1991, május, 42. évf., 5. sz., 94.

6 Görömbei András: „Dénesünk” = *Alföld*, 1992., 43. évf., 7. sz., 94–95.

élménysokszorosító átéltségét véljük felfedezni. Csáth a következőképpen fogalmaz: „A lét essenciája olyan drága portéka, amelyből egész nemzedékek évszázadok alatt kapnak – egy órát. Aki ebbe belenyugszik, az belenyugodott abba, hogy meghaljon, mielőtt megszületett. Aki azonban valójában emberré tudott lenni, és számot vetett magával – mint méltóságához illik –, az raboljon magának mindennap tizennégy órát. Ez a tizennégy óra egyenlő négyszáz generációnak nyolcezer éves életével. De számítsunk csak ötezetet. Egy nap alatt tehát ötezer esztendő élek. Egy esztendő alatt ez körülbelül kétmillió évet jelent.”⁷

A Csengeyben dolgozó hihetetlen hajtóerőnek, illetőleg a maga számára megteremtett párhuzamos világ angyalának köszönhetően, mintha ő is képes lett volna erre a léteesszencia kiterjesztésre. Ha pedig így számoljuk, a közöttünk töltött harmincnegyzet esztendő nem is tűnik olyan kevésnek.

Az életműegység igazolásaként említjük, hogy a lelki síkra apelláló világ titokzatos angyala, múról-múre visszatérő társává vált a szerzőnek. Ott volt, amikor politikai esszéit írta: „Akkor ablakot nyitunk, bebocsátjuk és magunk közé fogadjuk a vacogó angyalt.”⁸ Vele volt a *Gyertyafénykeringő* című kötet novelláiban mint menedéket adó kőangyal,⁹ *A cellában* mint a bebörtönzött költőfejedelemnek, Villonnak az őrangyala,¹⁰ vagy éppen a Zrínyiről írt monodrájában, *A Tejút lovásában* mint a halott nemzet tetemét a maga által szőtt lepellel beborító égi lény.¹¹ Ugyancsak felbukkant az 56-os forradalmat sirató *Szörnyek évadja* című film egyik dalszövegében mint ítéletet hirdető küldött – „Most lenne időben az angyal a kés-sel”¹² – és metaforikus értelemben saját angyalföldi (talán nem véletlen) középiskolás korát idéző rövid elbeszélésében, az „angyal földi” sétájában¹³ is.

A szerzői gondolatvilág témától és műfaji keretektől független sűrűsödési pontjai tehát mintha ebben a különleges önkiterjesztésben nyertek volna formát. Még egy egész regényt is szentelt a *Találkozások[nak] az angyallal*, aki az életrajzinak mondható napló és fikatív vízió különféle sarkalatos helyszínein – hol egy békés kertben,¹⁴ hol a taxi hátsó ülésén,¹⁵ hol pedig egy külvárosi kocsmában – tűnt fel: „És akkor megpillantottam az angyalt.”¹⁶

7 Csáth Géza: Ópium = uő: *Mesék, amelyek rosszul végződnek*. Bp., 1994, Magvető Kiadó, 127.

8 Csengey: *Szegényen...* i. m. 200.

9 Csengey Dénes: Vízszintesen sodort esőszálak = uő: *Gyertyafénykeringő*. Bp., 1987, Szépirodalmi Könyvkiadó, 56.

10 *Kikötő* (Az Alföld Stúdió antológiája). Szerk.: Aczél Géza, Görömbei András, Márkus Béla. Debrecen, 1981, Hajdú-Bihar megyei Tanács, 17.

11 Csengey Dénes: *A Tejút lovása* = *Életünk*, 1981, 19. évf., 12. sz., 1029.

12 Csengey Dénes: *Most lenne időben c. dal* = *Szörnyek évadja*. Rendező: Jancsó Miklós. 1987, 50:45 – 53:06

13 Csengey Dénes: *Rövid séta Angyalföldön* = *Alföld*, 1980, 31. évf., 7. sz., 24–31.

14 Csengey Dénes: *Találkozások az angyallal*. Bp., 1989, Szépirodalmi Könyvkiadó, 64.

15 Uo. 88.

16 Uo. 127.

Az angyal mint tiszta szellemi lény, mint küldött, aki áthidalja az esetleges emberi gondolkodás és az örök isteni Ige közötti űrt, új alternatívát ígér a megszólalásban. A jelenléte valahogy felszabadítja, kiszabadítja az embert a diktatúra bilincsei és saját korlátai közül. Csengey egyenesen a szabadsággal azonosította: „Meg aztán volt egy gondolatom vagy élményem arról, hogyan incselkedik velünk kétfelől a szabadság, mint egy angyal, és a reménytelenség, mint egy elhízott, felpuffadt feleség, aki ellen nincs hova beadni a válókeresetet. Ebből az élményből született meg a *Mélyrepülés*, ami az én szívemnek fontos darab.”¹⁷

A szerző ezzel a „kettős” írás- és létmóddal egy olyan kognitív megismerési és gondolkodási alternatívát ajánlott fel, amely megnyilvánulási formáinak dualitásánál fogva szétfeszítette a hagyományos kereteket, egységes szemléletmódja miatt viszont inkább összekötő kapocsként – ahogy fentebb említettük –, hídként szolgált. A diktatúra által megfojtott gondolatok, nyelvi csőd és bűnös mellébeszélés után az értelmi megragadás asszociatív formái felé fordult. Nem csupán megmutatni akart, hanem átértelmezni, másképpen láttatni, új vonásokkal gazdagítani, az igazságtartományt kibővíteni. Ezért használta a személyesebb, mélyebb formát, az úgynevezett „angyali bejegyzéseket”, amelyek látszólag szegmentálták a szövegekörpust, lényegében azonban az egymásra fésült s duplán megélt valóság kettősségének gravitációjában újárendezték azt.

Az angyal tehát úgy van jelen az életműben, mint a „belső”, azaz tudaton belüli mentális tartalom „külső” nyelvi kifejezésének egyik lehetséges megnyilvánulása. Metaforikus formájának köszönhetően felfokozza, sőt meghaladja a felismerni vélt igazság fundamentális megmutató erejét. Kiemel, rávilágít.

A Csengey-szövegekben rendre felbukkanó duplikált szerzői én tehát egyszerre immanens és transzcendens módon van jelen. Ez annyit jelent, hogy a transzcendens angyali jelenlét paradox módon a szerző által megélt belső élmények immanenciájából vetül rá a szövegekre. Mégpedig úgy, hogy a horizontális elbeszélői én mellett egy másik, látszólag a külvilágból érkező, vertikális, asszociatív jelentésszintet képez, amelyben Csengey ugyanazt a dolgot az általa teremtett angyal szemszögéből láttatta. Ezzel az emotív, élményszervező nyelvi módszerrel váltak írásai többszintű objektumokká, forma- és nyelvújító tevékenysége pedig univerzálissá, műfajfelettivé. „Döglött szavakban sose éri el egyik élet a másikat... Fal közöttünk a beszéd, ledönteni, nem tovább magasítani való kerítés...”¹⁸ Nemcsak sugallta, hanem egyenesen követelte az új formákat, új minőségeket.

Feltételezhető, hogy ez az „angyali én” további munkásságának is kísérője maradt volna, legalábbis Cseh Tamás egy 1987-es interjújában, előrevetítve egy újabb közös album lehetőségét, erre tett utalást. „Képzeltetek el egy kétszázket

17 *Jelen idejűvé tenni...* i. m. 37.

18 Csengey: Szindbád meghal? = *Életünk*, 1984, 22. évf., 5. sz., 405.

emeletes házat Pest közelében, Mogyoródon, ahonnan nagyon jól látszik a nagy-marosi kanyar, látszik Budapest, szóval tulajdonképpen egész Magyarország, ahol most folynak a dolgok. És ott ül a kétszázkettedik emeleten egy angyal, és nézi a tévét. A kamrában manna, az ablakban virágok. Egyébként patkányok szaladgálnak. Az angyal nyugodt, és nézi a tévét, amiben egy idős úr beszél glóriával a fején. A képernyőn legyek mászkálnak, s egyszer csak adásszünet. Az angyal úgy dönt, hogy iszik egy kortyot. És berúg ez az édes angyal, borzasztóan be fog rúgni, bizony. S valószínűleg szétveri az emeletet maga alatt, átzuhan az egész kétszázkettedik emeletes házon, átzuhan sorsokon, látni fog szerelmeseket, édesanyákat, látni fog öregapót és kicsi gyerekeket, mindent. És átzuhan majd a hivatalnokokon és a rendőrökön, a tűzoltókon és mindenben, és majd valahova érkezik. Én nem tudom, milyen súlyos egy angyal teste, ha zuhan, de az kétségtelen, hogy ez az angyal érkezni fog valahova. Lehet, hogy majd találkozni fog Novákkal, aki fölveszi a Zsigulijába, és beviszi a kórházba. De közben még elhaló hangon mond neki valamit. Hogy nekem elegendő volt ebből az évezredből.”¹⁹

Erre azonban már nem kerülhetett sor. Csengey Dénes, a *Találkozások az angyallal* narratíváján túlmutató alkotói horizontot, egy önbeteljesítő jóslattal a valóságra kiterjesztve, maga is angyallá vált. „Ittam a kávémat, és ahogy belepillantottam a csészébe, egyszerre meglegyintett a rémület, tetőtől talpig átjárt az a nyilvánvalóan oktalan, mégis uralhatatlan előérzet, hogy a halál fürdik a párázó fekete forróságban, hogy azt nyelem éhgyomorral, azt döntöm magamba egy begyakorolt csuklómozdulattal. [...] Odáig jutottam, hogy esetleg valóban végezhet velem egy csésze feketekávé.”²⁰

Váratlanul és hihetetlen gyorsasággal „átzuhant” az életen, mint a regénybeli Zénó egyik versében zokogó angyal: „Eljövünk mind, ha Attikában / felzokog a zuhanó angyal / savas eső lesz aznap éjjel / és forró grog a tervek szerint / konok fegyencek méla bálban / felriadunk majd mind a hangra / lesz ima, lárma a ruhatárnál / tolongás a bezárt büfénél...”²¹

Mindezeket egybevéve úgy érezzük, hogy Csengey Dénes szürrealisztikus víziókban gazdag életművének legteljesebb metaforája a többszörösen megírt, majd valóságosan is megélt angyallá változásban teljesedett ki. Ezáltal ugyanis kapott az életmű egy morális aspektust, amelyben a szerzői én olyan lélektani mezők vizsgálatát is feladatának tekintette, amelyek a korszak emberének társadalmi frusztrációkban vergődő kiszolgáltatottságaira kereste a választ, s az öngazoló pótcselekvések helyett valóságos, új utak felmutatásával igyekezett cselekvésre ösztönözni kortársait.

19 C. Varga Sándor-Rab László: Meztelen szablyával = *Új Tükör*, 1987. augusztus 2., 24. évf., 31. sz., 27.

20 Csengey: *Találkozások...* i. m. 110.

21 Uo. 57.

Alkotásai ezért – legyenek azok regények, novellák, forgatókönyvek, monodramák vagy éppen dalszövegek – analóg módon tükrözték a szerzői ének ezt a sajátos etikai orientációját. Mintha az automatizmussá merevedett, klasszikus írói kifejezésmódokat már alkalmatlannak érezte volna a lét igazi értékelésére. Ezért olyan egyedi, a műformák, műnemek és művészeti ágak közötti holisztikus integrációval – angyali összeköttetéssel – próbálkozott, amely műveinek általános minőség-megmaradása mellett az univerzális megszólítás művészetének megteremtését tűzte ki célul maga elé. Műveit harminc év távlatából újraolvasva (is) úgy látjuk, hogy sikerrel.



Ferenczy Noémi: Kis vándor (gyapjú, gobelin technikával szövött falikárpit, 88x88 cm, 1939)